

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Астаф'єв О.Г. (Київ, Україна)

Діалог лінгвокультур

(польські джерела творчості Петра Гулака-Артемовського)

У статті проаналізовано діалог лінгвокультур, польські джерела творчості Петра Гулака-Артемовського, трансформації мотивів Ігнаці Красицького та Адама Міцкевича у його творчості.

Ключові слова: *генеза творчості, діалог лінгвокультур, вічні сюжети, епіграматична і наративна байка.*

В статье проанализированы диалог лингвокультур, польские источники творчества Петра Гулака-Артемовского, трансформации мотивов Игнацы Красицкого и Адама Мицкевича в его произведениях.

Ключевые слова: *генезис творчества, диалог лингвокультур, интертекстуальность, вечные сюжеты, эпиграмматическая и нарративная басня.*

The article deals with dialogue of linguistic culture, Polish sources of literary works by Petro Gulak-Artemovsky, transformation of motives of Ignatsi Krasitsky and Adam Mickiewicz in his works.

Key words: *genesis of works, dialogue of linguistic culture, intertextuality, eternal subject, epigrammatic and narrative fable.*

Типологію міжтекстової взаємодії запропонував Жірап Женетт в 1982 році в книзі «Палімпсести: література другого ступеня», вона виявилася плідною, її використовують як методологію лінгвістичного міжтекстового аналізу [4]. На матеріалі байок і переспівів Петра Гулака-Артемовського спробуємо з'ясувати генезу його творів, опрацювання вічних сюжетів, трансформацію епіграматичної байки у наративну, зрештою, перевести проблему міжтекстової взаємодії зі сфери суто лінгвістичної в сферу лінгвокультурології, а саме: подати лінгвокультурологічний коментар до наявних у лінгвістиці типів міжтекстових зв'язків. Це допоможе чіткіше окреслити проблемний вузол сучасної лінгвокультури, а саме – міжтекстову, міжмовну і міжкультурну взаємодію і взаємопроникнення лінгвокультури у тексти.

Жірап Женетт вирізняє п'ять основних типів міжтекстових взаємин: 1) інтертекстуальність, 2) паратекстуальність, 3) гіпертекстуальність, 4) метатекстуальність, 5) архітекстуальність [4, 20-23].

Отже, 1) інтертекстуальність. Це безпосередня і явна присутність в одному тексті двох або більше різних текстів (цитата, плагіат, алюзія). Основи понятійного простору інтертекстуальності заклали ще в 1920-их роках у своїх працях Віктор Виноградов, Юрій Тинянов, Віктор Жирмунський, Борис Ейхенбаум, Олександр Білецький та інші. Термін інтертекстуальність уперше використала Юлія Крістева у статті «Бахтін: слово, діалог і роман» (1967). Згодом Ігор Смирнов [8], Наталя Фатєєва [10], Мар'яна Шаповал [11] вивели

логіку інтертекстуальності із здатності тексту інтегрувати пам'ять культури. Мар'яна Шаповал вважає, що «інтертекстуальність» виконує функцію збереження пам'яті лінгвокультури і реалізує культуротворчий потенціал через міжтекстову лінгвокультуру [11, 81].

Інтертекстуальність в лінгвокультурологічному ракурсі означає присутність іномовного компонента іншої лінгвокультури і здійснюється в тексті двома способами:

а) коли інокультурне запозичення (цитата, аллюзія, окреме слово) виконує не змістовісну функцію, а «декоративну», додаткову, при якій денотат набуває стилет вірного забарвлення. Це може бути, приміром, іспанське ім'я Хуліо, яке взяв Микола Куліш із роману «Надзвичайні мандри Хуліо Хуреніто та його друзів» Іллі Еренбурга і додав до нього українське прізвище Хурина. Такий інокультурний «інтертекст» байдужий до лінгвокультури-реципієнта, бо не реалізує її творчого потенціалу; або ж трансформація декоративної функції приказки (згадаймо байку-приказку «*Rybka mała i szczupak*» Ігнаці Красіцького) у творі (у «Рибці» Петра Гулака-Артемовського приказку збережено, та вона вже трансформована з епіграматичної байки у наративну – байку-казку, основними рисами якої виступають розгорнутий сюжет, епізодична задіяність у ньому персонажів, побутова деталізація, докладність зображення).

б) є іномовні вкраплення-макаронізми, вжиті при відсутності еквівалента в рідній мові. Напр., «*Monachomachia*», назва повісті Ігнаці Красіцького, якою часто оперує Петро Гулак-Артемовський. Це також чужі імена, які використовує письменник: Юдай із Жака Деліля, Іоіль із «Псалтиря», Артрей із Проспера Кребійона. Тут ми посилаємося здебільшого на Гулакові «вольные переводы» духовно-дидактичних творів біблійної тематики. І ці твори, як відомо, пов'язані із його близькістю до масонської ложі. Отже, інокультурний «інтертекст» у цих творах уже ворожий до лінгвокультури-реципієнта, бо перешкоджає реалізації її творчого потенціалу, тобто органічно не вплітається в тканину рідної мови. Вплетення в тексти рідної мови інокультурних елементів – це сьогодні дуже гостре питання збереження української мови і культури, їх творчих і цивілізаційних засад, це, як каже Ентоні Сміт, вплив на національну мову культурного імперіалізму і глобальних мов, на взірць англійської [9, 36].

Далі – 2) паратекстуальність, тобто відношення чи зв'язок тексту з його частинами (назвою, підзаголовком, епіграфом, примітками). Так, із польської Петро Гулак-Артемовський переклав сентиментальну повість про кохання «*Ben-Gryan. Powieść kaledońska*» («Бен-Гриан. Каледонская повесть») з присвятою «*Ее с-ву графине А.Л.Г-вой*». Цікаво, що в примітці до перекладу автор уточнив: «Здесь разумеются песнопения Оссиана, превосходно переведенные на польский язык знаменитым Красицким» [1, 171]. Він має на увазі «*Pieśni Osjana*», видані в 1792-1793 році. Жірар Женетт акцентує на внутрішньотекстовому характері такої

міжтекстуальності, та вона є міжтекстовою в широкому сенсі, коли частина тексту виступає як окремий текст. Тут, вважає вчений, помітні два типи текстової репрезентації лінгвокультури:

Перший випадок – внутрішньо-міжтекстовий зв'язок (переплетення смислових досягнень певної лінгвокультури, а саме їх синхронно-горизонтальних або діахронно-вертикальних «ниток» в єдиний текст). При цьому зміцнюються й ущільнюються наявні лінгвокультурні зв'язки у їх багаторазовій поліваріантній міжтекстовій актуалізації. Тут як на приклад пошлемося на його Гулаків переклад «Mówu na obchód pamiętki Ignacego Krasickiego», що з'явився під назвою «Речь на случай совершения памяти об Игнати Красицком, архиепископе гнезненском, произнесенная три торжественном заседании в варшавском Обществе друзей науки 12-го декабря 1801 г. Франциском Дмоховским».

Францішек Ксавери Дмоховський, відомий польський поет, літературний критик, публіцист і перекладач, повернувся в 1799 році до Варшави із Саксонії, де він перебував на еміграції, і в польській столиці став редактором «Nowego Pamiętnika Warszawskiego» і тут заклав «Towarzystwo Przyjaciół Nauk», членом якого, забігаючи наперед, скажемо, оберуть Петра Гулака-Артемовського в 1831 році, хоча на той час воно змінить свою назву на «Towarzystwo Królewskie Przyjaciół Nauk». Перекладач характеризує творчість польського письменника як найвизначнішого сатирика, оглядає його твори, зокрема герої-комічні поеми «Myszeidos pieśni X», «Monachomachia czyli Wojna Mnichów», «Antimomachomachia», «Satyrę», «Świat zepsuty», «Życie dworskie», аналізує в них елементи сатирично-моральноописового, авантюрно-пригодницького та утопічного жанрів і характеризує уявлення письменника про ідеальне суспільство, оформлене на вимогах розуму.

Другий випадок: міжтекстовий міжкультурний зв'язок за принципом метонімії – коли цитата, епіграф (вербалізовані сенс) розвинутішої лінгвокультури спонукає до інтенсивного текстотворення – вплетення в рідну мову елементів іншої. Прикладами можуть бути Гулакові переробки Байок Ігнаці Красицького: «Пан та Собака» («Pan i pies»), «Солопій та Хівря, або горох при дорозі» («Groch przy drodze»), «Рибка» («Rybka mała i szczupak»), «Лікар та здоров'я» («Człowiek i zdrowie»), «Дурний та Розумний» («Mądry i Głupi»), «Цікавий і Мовчун» («Mądry i Głupi»), «Дві пташки в клітці» («Ptaszki w klatce»), «Батько і син» («Dziecie i Ojciec») та інші. При такій лінгвокультурній взаємодії менші лінгвокультури підтягуються до більших.

Проте, можлива й 3) метатекстуальність. Це посилення-коментар одного тексту до іншого, іншими словами, співвідношення тексту зі своїми прототекстами, коли ранній текст не може бути зазначений або згаданий експліцитно. На відміну від першого типу міжтекстових зв'язків (інтертекстуальність), коли інолінгвокультура експліцитно і навіть можна

сказати поверхово, формально була присутня у вигляді іномовного неосмисленого компонента, приреченого на відторгнення лінгвокультурою-реципієнтом, при імпліцитно внутрішній межтекстовій лінгвокультурній взаємодії смисли глибоко вкорінюються в тексти активнішої лінгвокультури. Такі зв'язки встановлює творець тексту – письменник, їх прочитує читач за умови багатого «текстового словника». Художній текст при цьому становить ціннісне ядро такого словника, а володіння ним збагачує лінгвокультуру, Тут можна згадати про баладу «Твардовський» Петра Гулак-Артемовського, що постала на основі балади «Pani Twardowska» Адама Міцкевича, але є оригінальним твором.

Є ще, за Жіраром Женеттом, 4) гіпертекстуальність – зв'язок одного тексту з іншим (гіпотекстом) за допомогою трансформації, перекладу, адаптації, продовження. При лінгвокультурологічному осмисленні гіпертекстуальності дає про себе знати зв'язок лінгвокультур у текстовому просторі і в часі, актуалізуються проблем минулого, смисли минулого вмонтовуються у сучасний контекст, в результаті чого постає нове контекстне оточення, здатне змінити зміст вихідного тексту до прямопротилежного. Тут можна вказати на ще одне польське джерело творів Петра Гулака-Артемовського – «Psałterz Dawidów» Яна Кухановського. Ростислав Радишевський у книзі «Polskojęzyczna poezja ukraińska od końca XVI do początku XVIII wieku» пише, що наш поет «w latach 1857-1858 przełożył na język ukraiński pięć psalmów (91, 123, 133, 139 i 140), posługując się parafrazowanym «Psałterzem Dawidowym» [7: 1, 52]. На це звернув увагу і польський учений Пшемислав Зволінський, який зіставив оригінал з перекладами [6: 2, 233-245]. На основі згаданого твору постали псалми 90 («Хто в Божій помочі надію положив...»), 125 («До Тебе, Господи, що там живеш на небі...»), 132 («Нема вже й кращої людської в світі долі...»), 138 («Чи ще ж Ти, Господи, мене не розізнав?») і 139 («О, вирви, Господи, мене з рук чоловіка...»). Вони перекладені назвичайно майстерно, напр., Сергій Єфремов вважав, що вони в своєму лаконізмі «наче з мармуру витесані» [3: 1, 408], а Микола Зеров підкреслював «строгий, чисто різьблений вірш Гулакових переробок з «Псалтиря» [5, 64].

В усіх п'яти творах, незважаючи на запозичену основу, образний матеріал розроблено майстерно і детально, піднесений поетичний стиль замінено розмовним. Усі псалми написані александрійським віршем – шестистопним ямбом із цезурою, дотриманням правильного чергування пар чоловічих та жіночих рим. Ці переклади стоять в одному ряду з кращими перекладами псалмів Тараса Шевченка, Пантелеймона Куліша, Михайла Максимовича, Олександра Навроцького і свідчать про те, що запозичений матеріал Петро Гулак-Артемовський вмів обробляти натхненно і віртуозно.

Прикладами гіпертекстуальності можуть бути американська кіноверсія трагедії Шекспіра «Ромео і Джульєтта» («Romeo and Juliet», 1996), італійська кінопародія на роман Д. Дефо «Робінзон Крузо» («Signor

Robinson», 1976). Втрата вихідного контексту в сучасній кіноверсії «Ромео і Джульєтта» – розуміння вічної цінності любові на відміну від миті життя – спотворене сенс шекспірівської трагедії, переміщає його в сферу повсякденного життя сучасного покоління («Generation MTV»).

І, нарешті, останній пункт – 5) архітекстуальність, тобто жанровий зв'язок текстів. У 1824 році Петро Гулак-Артемівський написав статтю «О поэзии и красноречии», у якій він висловлює власні літературно-естетичні погляди. При глибокому аналізі впадає у вічі, що це трансформація-переклад статті Ігнаці Красицького «Критика. Из соч.Красицкого», яка була надрукована у липневому номері журналу «Украинский вестник» за 1819 рік Петро Гулак-Артемівський у ній закликає письменників орієнтуватися на норму «истинного искусства» і «прекрасной природы», дотримуватися «ясного выражения мысли», відмовлятися від «метафизической усложненности и стилистических украшений». Але і в першотексті, і в цій переробці жанровий зв'язок текстів збережено.

Михайло Бахтін у своїй теорії мовних жанрів виділяє три аспекти жанрового розмаїття текстів – тематичний зміст, стиль і композиційна побудова, які нерозривно пов'язані в цілому висловлювання [2, 428]. Найскладнішими за своєю жанровою структурою є великі художні та публіцистичні жанри, а утворене ними ж такі міжтекстові зв'язки найглибші, бо сягають архетипної пам'яті лінгвокультури. Сфера архітекстуальності як сфера лінгвокультурології належить до вищого типу художнього спілкування. Серед інших, уже означених міжтекстових зв'язків лінгвокультур, архітекст реалізує принцип творчої телеології текстової діяльності людини, принцип «проникності інокультурних смислів» і саме тому часто закритий для людей, далеких від художньої творчості, що помічаємо на прикладі творів Петра Гулака-Артемівського та його польських претекстів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Артемівський-Гулак П.* Бен-Гриан. Каледонская повесть // Украинский вестник. – 1819. – Май. – С. 120-171; 2. *Бахтин М.* Литературно-критические статьи. – М.: Худ. литература, 1986. – С. 428; 3. *Єфремов С.* Історія українського письменства: У 2 т. – Мюнхен: Український Вільни Університет, 1989. – Т.1. – 448 с.; 4. *Genette G.* Palimpsestes: La littérature au second degré. – Paris: Gallimar, 1982. – 267 p.; 5. *Зеров М.* Нове українське письменство. Історичний нарис. – Мюнхен: Інститут літератури, 1960. – 308 с.; 6. *Zwoliński P.* Naładowania psalmów P.Hułaka-Artemowskiego i ich perwowzór // Slavia Orientalis. – 1965. – Т.2. – S. 233-245; 7. *Radyszewskij R.* Polskojęzyczna poezja ukraińska od końca XVI do początku XVIII wieku. Monografia. – Kraków: Wydawnictwo naukowe, 1996. – Cz.1. – 410 s.; 8. *Смирнов И.* Порождение интертекста: Элементы интертекстуального анализа с примерами творчества Б.Л.Пастернака. – Спб.: Языковый центр СПбГУ, 1995. – 189 с.; 9. *Сміт Е.* Нації та націоналізм у глобальну епоху. – К.: Ніка-Центр, 2009. – 314 с.; 10. *Фатеева Н.* Интертекст в мире текстов. Контрапункт интертекстуальности. – М.: КомКнига, 2006. – 280 с.; 11. *Шановал М.* Интертекст у світлі рампи. – К.: Автограф, 2009. – 352 с.